

URBANI STRAHOVI, POSTMODERNA TVEGANJA

Necivilnost urbanih prostorov in iskanje izgubljene skupnosti

Povzetek. *Besedilo zaznamuje vprašanje, kako je mogoče v konkretnem, fizičnem prostoru pokazati ali prepoznati tiste vidne ali/ in simbolne elemente, ki odločilno prispevajo k občutkom tveganja in nevarnosti. Članek skuša, v nasprotju z izhodiščem, da je ideja teritorialno utemeljenega sveta neaktualna in takorekoč arhaična, potrditi tezo o (ponovni) aktualnosti proučevanja in opazovanja fizičnih prostorov kot pomembnih determinant v individualnih percepcijah in koncepcijah sveta vsakdanjega življenja. Baumanovska (2000) "necivilnost" urbanih prostorov je še posebej zanimiva z vidika hiper-militarizacije in sterilizacije nekaterih značilno urbanih mestnih prostorov, kar je problematično predvsem v luči poststrukturalistične ideje o tem, da meje in svobodnosti zunanjega sveta predstavljajo referenčni okvir identitet in identitetnih politik. Deskriptivna analiza konkretnega odprtega mestnega prostora in zaprte (post)urbane "niše" je pokazala na obstoj še kako oprijemljivih družbenih, prostorskih in kulturnih implikacij povečevanja (občutka) tveganj in nevarnosti, vse to pa ogroža urbanost mestnega utripa, tisto, kar je Wirth imenoval "urbanizem kot način življenja" (1938).*

Ključne besede: *urbanost, fizični prostor, percepcije in koncepcije sveta, vsakdanje življenje, rizična družba, identiteta, skupnost, javni mestni prostori, tveganja in nevarnosti, mestnost, potrošnja.*

Uvod

David Harvey, eden prodornejših preučevalcev in teoretikov (družbenega) prostora ter kritik globalizacijskih procesov in njihovih negativnih posledic, piše o "prostorih upanja" (2000), ki so po njegovem rudimentarni za vzpostavitev in oblikovanje postmoderne identitete. Z analizo "prostorov utopije" (Harvey, 2000) je Harvey nazorno pokazal na upravičenost tesne raziskovalne zveze med družbeno-prostorski in makro-ekonomski procesi in pojavi.

* Jelena Aleksić, diplomirana sociologinja, podiplomska študentka sociologije na FDV.

Četudi so tovrstne analize takorekoč velikega dometa, pa je z nadaljevanjem ideje Donne Haraway (1995) o telesu kot akumulacijski strategiji Harvey posegel tudi v (mikro) sfero vsakdanjega življenja. V zadnjih petnajstih letih se je interes raznovrstnih družboslovnih znanstvenih disciplin za telo, telesnost (ang. embodiment), sebstvo (ang. self) in identiteto izjemno povečal. Precej tovrstnih raziskovanj in teoretizacij poteka znotraj referenčnega okvira t.i. rizične teorije, pri čemer so najbolj obdelana področja potrošnje in potrošniških navad, varstva okolja in (socialne) ekologije, hrane in prehranskih vzorcev, manj pa se paradigma rizične družbe pojavlja v prostorsko-socioloških analizah. Vse zgoraj naštetu se odločilno odraža in dialektično prežema prostor, najsi bo ta naravni ali grajeni, fizični ali metafizični, zasebni ali javni, individualni ali kolektivni.

Omenjena problemska "podhranjenost" prostora nasproti drugim temam v aktualni sociologiji vsakdanjega življenja in epistemološka usmerjenost v post-strukturalizem sta botrovala odločitvi o naslovni temi. Pri tem smo izhajali iz nosilnega vprašanja, kako bi bilo mogoče v konkretnem, znanem, vidnem fizičnem prostoru pokazati na različne značilnosti, predpostavke in implicitne koncepte, ki (lahko) prispevajo k povečevanju občutka ne-varnosti na ravni posameznika ali posameznice, kar razumemo kot analogijo rizičnosti na ravni družbe.

Na kratko, temeljno tezo pričujočega članka smo osnovali na predpostavki, da je fizični prostor, ne glede na hiper-produkcijo in hiper-simboliziranje novih, postmodernih, ne-fizičnih prostorov, še vedno pomembna determinanta v individualnih percepcijah in koncepcijah sveta vsakdanjega življenja. Izhajajoč iz ključnih nastavkov teorije rizične družbe smo skušali pokazati na družbene, prostorske in kulturne implikacije povečevanja tveganj in nevarnosti življenja v postmodernem mestu. Pričakovati je namreč, da strahovi in potencialna tveganja, ki se vežejo na povsem prostorske entitete (lahko) odločilno vplivajo in preoblikujejo wirthovski "urbanizem kot način življenja" (Wirth, 1938) v smislu zbira specifičnih značilnosti življenjskega sloga, ki je imanenten urbanemu prostoru. Ključne diskurzivne kategorije, ki predstavljajo obenem tudi svojevrstne "spremenljivke" so tveganja in nevarnosti na eni strani, ter na drugi "civilnost", tisto torej, kar naredi urbano urbano (Bauman, 2000).

Tveganje v sferi vsakdanjega življenja - teoretski nastavki

Zavoljo jasnosti in dvoumnosti, ki bi utegnile zamegljevati teoretsko-konceptualna izhodišča, bomo v uvodu pojasnili nekatere temeljne predpostavke in terminološke kategorije, ki se pojavljajo in gradijo besedilo v nadaljevanju.

Nesporno je, da je rizična teorija, ki tematizira globalne probleme tveganja in nevarnosti v "ne-industrijski družbi" (Beck, 1998: 9), na novo definirala in predvsem postavila v središče znanstvene pozornosti doslej neznano polje sistematičnega sociološkega proučevanja in teoretiziranja - sfero vsakdanjega življenja. Problemi, povezani s tveganji in nevarnostmi, so se sicer, gledano zgodovinsko, pojavljali v različnih družbenih formacijah, vendar pa je novost v primeru postmodernih družb, ko torej "moderna" instrumentalna racionalnost ne zadošča več kot

orodje za interpretacije družbene realnosti, da so omenjena tveganja in nevarnosti na novo locirana. Mol in Spargaaren sta v tem kontekstu pisala o "antropološkem šoku" (1994), saj so se tveganja in nevarnosti pojavile na povsem nepričakovanem polju - v sferi vsakdanjega življenja (hrana¹, identitetne politike, konstrukcije telesnosti, prostori itd.), Beck pa je, podobno, na britanskem primeru prehranske krize zaradi pojava ali množičnega širjenja transmisivne spongiformne encefalopatije (BSE) ali t. i. bolezni norih krav pokazal na "shock of living in a risk society" (1998: 9).

Za nekatere teoretike rizične družbe velja, da tematizirajo izginjanje jasne ločnice med naravo in kulturo, saj naj bi bila to temeljna relacija, na podlagi katere se artikulirajo in manifestirajo napetosti vsakdanjega življenja v rizični družbi (Beck, 1998). Rizično družbo označujeta dva preloma - pri prvem gre za prelom z naravo, pri drugem pa za prelom s tradicijami, ko tveganja zamenjajo vsakdanje samo-umevnosti (Beck, 1992). Interpretacije načinov spreminjanja nosilnih družbenih podsistemov (politika, kultura, znanost, religija) so zaradi teh dveh prelomov konstitutivni element rizične teorije.

Rizična družba kot koncept označuje odprt, nepredvidljiv in negotov svet, nevreden zaupanja, ki je tak zaradi znanja, ki smo si ga skozi zgodovino pridobili in akumulirali o nas samih in o materialnem obdajajočem nas svetu (Beck, 1998). Lyotard je izhajal iz podobne predpostavke, ko je postmoderno (družbo) definiral kot sistem nezaupanja ali dvoma v metanaracijo, s čimer je mislil na moderno, post-razsvetljensko znanost. Pri tem napredek znanosti predpostavlja nezaupanje in vice versa nezaupanje je posledica napredka znanosti (1988).

Po Giddensu in Becku leži temeljni paradoks družbe visoke moderne (postmoderne) v poskusih "kolonizacije" (Beck, 1998: 12) prihodnosti s ciljem zmanjšanja rizičnosti, s čimer pa se v resnici verjetnost, da se bomo morali z njo soočiti v nepredvidenem trenutku in na nepričakovani "lokaciji", samo poveča. Rizičnost razumeta predvsem kot sredstvo za prestavljanje meja v okviru prisvajanja prihodnosti. "Rizičnost naredi nepredvidljivo predvidljivo, ali pa vsaj to obljublja" (Beck, 1998: 12). V tem primeru gre za tisto vrsto tveganja, ki je prisotno v svetu danosti in samoumevnosti, zunanje sveta oziroma narave in v tistih oblikah družbenega življenja, ki je utemeljeno na tradiciji. Nove nepredvidljivosti se pojavljajo na točkah, ko naravo odločilno preoblikuje ali celo uničuje industrializacija, in ko se usodno zmanjšata vpliv in pomen tradicije.

Naslednjo stopnjo tveganja predstavlja "manufakturna negotovost" (Beck, 1998: 12), ki je posledica znanstvenih in političnih poskusov nadziranja ali zmanjševanja različnih tveganj. Manufakturna negotovost je nadomestila nekdanj sprejemljivo rizičnost, saj je slednja v postmoderni družbi postala popolnoma nepredvidljiva, neizbežna in vseprisotna ter predstavlja oznako oziroma sopomenko za vse, česar ni moč pojasniti v nobenem od nekdanj vplivnih diskurzov (npr. magijski, religijski, politični, znanstveni). Življenje posameznika ali posameznice v sodobni družbi se večinoma odvija in se osredinja okoli različnih tveganj, ki jih je težko pojasniti, zato jih skušata vsaj predvideti in z njimi upravljati. Kar je bila nekdanj

¹ O odsevanju rizičnosti refleksivne moderne v prehranskih strahovih in čudaštvih pišem tudi v "Teoriji in praksi", 2/ 2001, str. 307 - 327.

naloga maloštevilnih specialistov, ki so razpolagali z izjemno redkimi in visoko specializiranimi znanji, je postala vsakogaršnja samoumevna realnost, takorekoč predpogoj (družbenega) preživetja. V primeru manufakturne negotovosti torej ne gre za zavestno, osebno odločitev ali za izbiro tveganja, gre za neizbežno in "nujno zlo" postmoderne družbenega življenja.

Oživljene in porojene koncepcije odnosa med identiteto in prostorom

Identitete so sestavina modernega in postmoderne diskurza, kar ne prese- neča, če velja, da so na mentalitetnem obzorju že vse od razsvetljenstva dalje. Vprašanjem o načinih, izvori in akterjih konstruiranja identitet, ki so zaznamo- vala zadnjih nekaj desetletij zgodovine družboslovnih in humanističnih znanosti, so se v zadnjem času pridružila še vprašanja, ki v kontekstu procesov nastajanja indi- vidualnih in skupinskih identitet pripisujejo pomembno vlogo prostoru (Benko in Stroh- mayer (ur.), 1997). Takšen epistemološki premik se je zgodil predvsem zara- di spoznanja, da konceptualni problemi v zvezi z moderno konstrukcijo identitet izhajajo iz prevlade časa nad prostorom. Človeška geografija kot ena od perspek- tiv prebujene kulturne geografije samozavestno posega v razprave o neustreznosti "white, male and middle class" (Benko in Stroh- mayer (ur.), 1997: 115) perspek- tive v luči spoznanja, da se je tudi v okviru konstrukcij brez-prostorskih identitet í tistih, ki v permanentnem procesu (samo)oblikovanja niso konstitutivno vezane na prostor í pojavila hegemonija določenih vrst identitet nad drugimi.

Človeška geografija ni edina teoretska perspektiva, ki skuša na novo tematizi- rati vprašanje relacije med identiteto in prostorom. Tako, primeroma, skušata Natter in Jones III (1997) nadaljevati z razvojem t. i. postrukturalistične epistemolo- gije z namenom, da bi artikulirala dve rudimentarni domeni postmodernizma, in sicer v postrukturalistični oziroma neesencialistični perspektivi. Slednja upošteva tako tiste teoretske poglede, ki so v 60. letih razglasili "smrt subjekta", kot tudi napake liberalizma in marksizma v njunih identitetnih politikah. Kot ugotavljata, je prostor v postmodernih teoretskih razpravah obravnavan v povezavi s kontekstom in nepredvidljivostjo (ang. contingency), pa tudi v analizah nove družbene realno- sti, ki jo zaznamuje prihod poznega, neorganiziranega ali fleksibilnega kapitaliz- ma (Natter in Jones III, 1997).

"Neesencialistična" perspektiva

Identiteta

Poststrukturalistična teorija oporeka esencialističnim kategorizacijam identitete, pa tudi metodološkim procesom njihove produkcije. E. Laclau in Ch. Mouffe, pri- meroma, razumeta identiteto kot imaginarni konstrukt, ki usmerja pozornost k vprašanju hegemonije in sicer, kako hegemoniska moč utrjuje proces identifikaci- je okoli vozlišč, ter kje lahko pride do konstrukcije in upravljanja z identiteto. Tako kot hegemonija tudi zunanji svet usmerja našo pozornost na identifikacije, prek

katerih se oblikuje identiteta. Opisuje proces, ki omogoča konstrukcijo meja in kategorij ter referenčno uokvirjanje družbenih objektov. Ta konstitutivni zunanji svet ali "drugi", kot mu tudi pravita Natter in Jones III (1997: 146), je v resnici relacijski proces, aktiven na obeh straneh konstruiranih meja, zato vedno pusti svoj odtis v družbenih kategorijah. "Medtem ko zunanji svet označuje spreminjanje notranjosti, določa njene meje in jim pripisuje družbene pomene ter nadzoruje njihove relacije z drugimi mejami, se konstruirana notranjost, ki je obenem povzročiteljica in žrtev procesa teritorializacije, širi, da bi postala drugi zunanji svet" (Natter in Jones III, 1997: 146).

Implikacije pripoznavanja procesov hegemonije in konstitutivnosti zunanjega sveta se odražajo na več teoretskih ravneh. Na eni strani teorija že dolgo priznava družbeno konstruiranost etnične pripadnosti, rase, spola in seksualnosti. Na drugi strani pa je šla poststrukturalistična teorija še korak dlje in predpostavlja, da proizvodom hegemonije, t.j. materialno pomembnim kategorijam primanjkuje naravne osnove za utemeljevanje identitete, zato so že kategorije same osnova za proizvodnjo identitet. Proces izgradnje in utrjevanja identitete je neizpodbitno dialektično vezan na družbeno-prostorske procese in pojave, saj so meje in svobodnosti zunanjega sveta (prostorov) obenem tudi referenčni okvir identitet, kar v kontekstu vzpostavljanja in (pre)oblikovanja identitet enakovredno postavlja prostorskost ob bok časovnosti. Iz tega sledi, da so značilnosti in dogajanja v ali zaradi prostora, v konkretnem primeru individualne in/ali kolektivne percepcije (ne)varnosti in tveganj, tako kot druge postmoderne sfere rizičnosti, vredne in nujne različnih tematizacij in opazovanj.

Prostor

Oblikovanje teorije o prostoru, ki bi bila skladna s poststrukturalističnim izhodiščem, da je subjekt določen le začasno, ne more sloneti le na neesencialistični konceptiji subjekta, temveč zahteva tudi sorodno konceptijo prostora. Subjekti pridobivajo in ohranjajo svoje sheme identifikacije v in skozi "družbeni prostor" (Natter in Jones III, 1997:149). Iz tega sledi, da bi odsotnost neesencialistične konceptije prostora kot odprtega, heterogenega in nedoločenega polja vodila le v obnovo oziroma okrepitev esencialističnega koncepta identitete.

Razvoj neesencialistične teorije družbenega prostora je šel v različnih, a ne raznorodnih smereh teoretskih tematizacij, ki so posledica povezave družbeno-prostorske dialektike in teorije identitete. Pri tem je prva ugodna za specializacijo druge zato, ker se prav tako teoretično osredinja okoli vprašanj družbenih odnosov.

Lefebvre (1991) je, denimo, poudaril, da prostor² proizvajajo družbeni odnosi, ki ga obenem tudi posredujejo, reproducirajo in spreminjajo. Prostor je istočasno tudi materializacija dialektičnega medsebojnega spreminjanja prostora in družbenih odnosov, kar se na prvi pogled kaže kot tautologija. Vendar pa družbeno-prostorska dialektika sui generis še ne zanika esencialističnega razumevanja družbenih

² Lefebvre razlikuje tri vrste krajev znotraj referenčnega okvira dialektične središčnosti prostora: 1-izotopije (t.j. homologni prostor, ki ima analogne funkcije in strukture), 2-heterotopije (kontrastni prostori, igra nasprotujočih, pred tem pomembnih in skrajnih sil) in 3-utopije (preostali kraji in ne-kraji znanja in moči, hkrati prisotni in neprisotni, predvsem v monumentalnosti) (Vujović, 1988: 259).

odnosov in s tem identitete. Nekatere teoretske obravnave družbenih odnosov, ki vključujejo koncept družbenega razreda, ne zagotavljajo neesencialistične prostorske, torej takšne, ki ne bi implicirala fiksne in homogene politike prostora. "Namesto kategorije prostora kot samo-prisotnega družbenega bistva je uporabnejša koncepcija prostora, ki podobno kot subjekt, čaka na zapolnitev, osvojitve in preoblikovanje preko negotovih, deloma določenih družbenih odnosov, praks in pomenov" (Natter in Jones III, 1997:149).

Argument proti esencialističnemu razumevanju prostorskeosti nasprotuje tudi strukturalistični podpora teoretizacije prostora kot stabilne in stabilizirajoče entitete. Učinek stabilizacije kot procesa organizacije zunanjega sveta ali drugosti, je pojavnost totalizacije v obliki strukturne koherentnosti prostora, in sicer v prostorskih enotah na različnih ravneh (soseske, mesta, regije, države). Takšne stabilne prostorske strukture spregledujejo totalizacijo, saj nobena struktura ne more izbrisati razlike. Namesto tega (vsaka) prostorska struktura istočasno uteleša drugost ter ji preko zunanje podobe in hierarhije nalaga red. Strukturirani prostori so lahko reprezentirani kot totalnost na načine, ki jih naturalizirajo prek prostorske reprezentacije, vendar pa takšne ureditve ne morejo zaobjeti razlike.

Tematizacija prostora ali bolje, odnosa med identiteto in prostorom, je smiselna še v enem oziru; prostor je namreč nujno hkrati obravnavati in konceptualizirati kot materialnost in kot reprezentacijo. Slednja predstavlja družbeno proizveden sistem znakov in pomenov, ki so prostoru vsaj začasno pripisani. Ideja o prostoru kot sistemu reprezentacij pa ne zanika njegove materialnosti, še več, v resnici vključuje idejo, da vsaka reprezentacija implicira določeno materialnost, ki obenem vključuje in izraža družbeni pomen. Natter in Jones III (1997) sta trdila, da ustrezna teorija (družbenega) prostora kot reprezentacije ne preizprašuje le enotnosti objektov in znakov, temveč preigrava možnost njihove ločitve, torej opredeljevanja ločnice med materialnostjo in reprezentativnostjo prostora.

Postmoderni urbani prostori

Mesto prihodnosti - utrdba varnosti

Za tako uokvirjeno razpravo o dometu teorij družbenega prostora je eno zanimivejših vizij sodobnega mesta, ki upošteva temeljni značilnosti postmoderne, predstavil britanski arhitekt Hazelton, ki je sicer vse svoje življenje preživel v Južni Afriki. Njegova ideja mesta kot nasprotja hladnemu in brezosebne urbanemu prostoru izhaja tudi iz intimnih reminiscenc na otroštvo in rojstni London, ki ga arhitekt povezuje z idealom življenja v skupnosti.

Hazelton je svoj "Haritage park" (Bauman, 2000) zasnoval v duhu ideje o mestu veselja in zabave, obenem pa je deloma revitaliziral koncepcijo srednjeveškega mesta, navzven zaprtega in zavarovanega z obzidjem, ki služi kot simbol zaščite pred svetovnimi tveganji in nevarnostmi. To je mesto po meri posameznikov, ki želijo upravljati z lastnim življenjem, istočasno pa nadzorovati skupno življenje (ang. togetherness). Mesto naj bi ležalo blizu Cape Towna in bilo samo-zamejeno, z elektronskim nadzorom cest, visokonapetostno električno ograjo, jasno

določenimi zunanjsimi mejami in težko oboroženimi skupinami varnostnikov. "Heritage park" naj bi imel svoje trgovine, cerkve, gledališča, restavracije, rekreacijske površine, gozdove, osrednje parke, ribnike, jezera, igrišča, športne objekte ter dovolj prostora za novo nastajajoče potrebe prebivalcev, kar kaže še na eno podobnost s srednjeveškim mestom, namreč na samozadostnost, ko je mesto z vsemi svojimi pritiklinami, dejavnostmi in lastnostmi (še) omogočalo preživetje vseh svojih prebivalcev.

Hazeldon izhaja iz predpostavke, da je varnost ena pomembnejših kvalitativ in vrednot v sodobni družbi. Tisti, ki si lahko kupi stanovanje v "Heritage parku", s tem kupi tudi zaščito pred nevarnostmi turbulentne, sovražne in strašne divjine, ki se začne takoj za "obzidjem" mesta, kupi pa si tudi vstop oziroma dostop do skupnosti in skupnega življenja. Ta dandanes velja za relikv starodavnih utopij o "dobri družbi" (Bauman, 2000: 92), je ostanek sanj o boljšem življenju, boljših sosedih, sledečih pravilom sožitja in harmonije, in se je zreducirala na sosese ter postaja vse uspešnejši tržni urbano-prostorski proizvod. Po Hazeldonu je pomemben razvojni dejavnik skupnost, ki je prenekatera mesta ne omogočajo in jo nadomeščajo z različnimi substituti (restavracije, rekreacijske poti ipd.).

Postmoderni strahovi in iskanje izgubljene "skupnosti"

188

Strahovi, ki prežemajo življenje v sodobnih mestih, se vežejo na različne "kategorije" prostorov in ljudi, ki so prvim nekako inherentni (primeroma brezdomci, ulični tatovi, izsiljevalci ipd.). To so vsi tisti, ki so "zunaj", ki le prehajajo skozi mesto in so (zaradi svoje nezasedenosti in nestanovitnosti) postali glavna tarča strahov³. Te skupine, imenujmo jih urbani neprilagojenci⁴ so skupno ime za ambientalne strahove, pri čemer so legitimni oboji - tako strahovi kot njihovi "povzročitelji".

Legitimnost porabe javnih finančnih sredstev za blaženje ambientalnih strahov in povečevanje varnosti izhaja iz dveh dejstev: na eni strani mestne oblasti nameenjajo vse večje vsote javnih finančnih sredstev za preganjanje "urbanih neprilagojencev" ter drugih sinonimov sodobnih strahov; na drugi strani pa prevladuje ekskluzivistična in skrajno sporna ideja, da imajo le "pravi" ljudje pravico do obstoja in bivanja v mestu, ter da je treba zaščititi in očistiti mestne ulice pred "neprilagojenci".

Sharon Zukin je takole opisala spremenjeno podobo javnih prostorov v Los Angelesu⁵, ki so jih odločilno preoblikovale skrbi prebivalcev za varnost in njihovi izvoljeni predstavniki; nastajajo "gated communities" (ograjene sosese) (kjer je

³ Psihiatri Viktorijanskega inštituta za sodno medicino za področje duševnega zdravja iz Avstralije ugotavljajo, da se hitro veča število ljudi, ki poročajo, da so žrtve zalezovalcev in izsiljevalcev, ki izkoriščajo kredibilnost in javni denar. Veliko teh namišljenih žrtev trpi za resnimi duševnimi motnjami zaradi občutkov, da so se vsi zarotili proti njim in delajo v njihovo škodo (Bauman, 2000).

⁴ Takšno poimenovanje je uporabljeno za namenom posebej poudariti Hazeldonov ekskluzivistični duh pri snovanju urbanega prostora, kar ne pomeni, da se avtorica s takšnim pristopom strinja, saj meni, da so nekatere značilnosti urbanega prav prehodnost, nestalnost, nezasedenost mesta samega, pa tudi njegovih prebivalcev.

⁵ Cf tudi Mike Davis (1990): *City of Quartz*.

elektronsko nadzorovano prihajanje in odhajanje stanovalcev, nepovabljeni pa sploh ne morejo vstopiti), helikopterji preletavajo in nadzorujejo dogajanja v getih (kamor si ne-prebivalci sploh ne upajo vstopiti), policija obravnava mladoletnike in člane tolpe (ang. gang) kot kriminalce, lastniki stanovanj pa se opremljajo z orožjem, da bi tako povečali lastno varnost ali pa vsaj občutek varnega mestnega življenja. Časovno naj bi se urbani strahovi pojavili v 60. in 70. letih, ki “/.../ so bila povodje za institucionalizacijo urbanega strahu” (Bauman, 2000: 94). Zukinova je prepričana, da bi lahko srednji razred podprl sprejetje in izvajanje vladnih politik za odpravo revščine, upravljanje z med-etničnimi napetostmi in konkurenco in za vključevanje posameznika in posameznice v javne institucije, vendar si namesto tega raje kupuje individualno zaščito in tako podpira razcvet industrije zasebnega varovanja⁶.

Po Zukinovi tiči največja grožnja “javni kulturi” (Bauman, 2000: 94) v “politiki vsakdanjega strahu” (Bauman, 2000: 94): že na prvi pogled temačne in strašljive nevarne ulice ljudi odvrtačajo od obiskovanja in zadrževanja v javnih prostorih. Tako zamirajo in se ne reproducirajo umetnost, veščine in sposobnosti, potrebne za vključevanje v javno življenje v mestu. Med značilnosti razvoja življenja v sodobnih mestih Zukinova prišteva:

1. definiranje skupnosti s strogo določenimi in varovanimi mejami in ne z vsebino,
2. zaščita skupnosti je razumljena in operacionalizirana kot najemanje oboroženih varnostnikov za nadzor vhodov v mesto ter označevanje in preganjanje “urbanih neprilagojencev” - javnih sovražnikov,
3. reduciranje javnih območij na zaščitene (stanovanjske) enklave s selektivnim dostopom (t.i. gated communities)
4. separacija in kriminalizacija stanovanjskih razlik v vlogi pogajanja (predstav in pričakovanj) o skupnem življenju (Bauman, 2000).

Namesto pozitivno naravnanih programov spodbujanja javnega mestnega življenja, oblasti in njihovi podporniki namenjajo večino virov in sredstev za boj proti kriminalu z gradnjo in povečevanjem prostorskih zmožnosti zaporov ter z, na primer, uvajanjem smrtne kazni, kar ne more biti edini in najustreznejši odziv na politiko vsakdanjega strahu. Kot je pokazala Zukinova, gre (negativni) trend v smeri privatizacije in militarizacije javnih urbanih prostorov, ki so tako sicer objektivno varnejši, a tudi manj svobodni. Če privzamemo predpostavko, da sta specifični značilnosti urbanih prostorov prav javnost dogajanja in sociabilnost prebivalcev, je širjenje “politike urbanega strahu” pravzaprav proces dezurbanizacije postmodernih mest, ki ima tako prostorske kot družbeno-kulturne implikacije⁷.

⁶ Razmere v zvezi z zagotavljanjem varnosti v vsakdanjih mestnih prostorih so se zaostriše zlasti po terorističnem napadu na manhattanska “dvojčka” 11. septembra 2001. Oblasti v ZDA so v smislu zagotavljanja varnosti reagirale predvidljivo in za “evropski okus” pogosto pretirano. Špela Pretnar, slovenska alpska smučarka in udeleženka zimskih olimpijskih iger v Salt Lake Cityju, je v izjavi za RTV Slovenijo povedala, da se je zelo težko privadila na visoke varnostne standarde v t.i. olimpijski vasi, kjer bivajo športniki v času Olimpijade - trojno preverjanje identitete in osnovne osebne preiskave na vhodu v “vas”, električna ograja okoli “vasi”, tanki in drugo težko orožje ter nauzočnost ameriške vojske v njeni bližini itd.

⁷ Tako prihaja do kontinuiranega upadanja simbolnih pomenov npr. mestnih središčnosti (kjer se praviloma zgoščajo javni prostori) in vsebinskega praznjenja mestnih jeder; s čimer izginjata urbana podoba in vsebina mest; Cf tudi M. Hočvar (1998; 2000).

“Necivilni” urbani prostori

Sennett je definiriral mesto kot “človeško naselbino, kjer je zelo verjetno, da se bodo tujci srečali” (Bauman, 2000: 94). Srečanje tujcev, neznancev se razlikuje od srečanja sorodnikov, prijateljev ali znancev, je takorekoč ne-srečanje, “dogodek brez preteklosti” (Bauman, 2000: 95), je zgodba brez verjetnega nadaljevanja, enkratna priložnost, ki jo je treba užiti takorekoč tukaj in zdaj.

Ker podpora, na katero lahko računajo tujci, ko se srečajo v mestu, izhaja iz ohlapnosti njihovih besed, gest in napak ter iz odsotnosti možnosti učenja na napakah in ponavljanja oziroma popravljanja napak, je moč sklepati, da urbano življenje zahteva specifične in sofisticirane socialne veščine. To Sennett imenuje “civility” (Bauman, 2000: 95), kar razume kot aktivnost, ki ljudi ščiti pred drugimi in obenem omogoča, da uživajo v družbi drugih; osnova “civility” je maska, ki nje-nemu nosilcu omogoča družabnost, razbremenjeno okoliščin moči, neugodja in zasebnih čustev.

Tako kot jezik tudi “civility” ne more biti zasebna zadeva, “preden postane individualno naučena in prakticirana umetnost, mora biti “civility” značilnost družbene ureditve” (Bauman, 2000: 95). Urbano okolje mora biti “civilno”, naloga prebivalcev pa je, da se (na)učijo njenih zahtevnih veščin. Sodobna mesta imajo značilnosti javnih prostorov, ki se pojavljajo v različnih oblikah in velikostih, strniti pa jih je mogoče v dve glavni kategoriji, odstopajoči od idealnega modela “civilnega prostora” (Bauman, 2000: 96) v dveh, na videz nasprotnih smereh.

Primer prve kategorije “necivilnega” (Bauman, 2000: 96) urbanega prostora je ljubljanski Trg republike⁸, ki ga tako kot njegovega večjega pariškega podobnika La Defence, označujejo velikost, stavbna grandioznost, hladnost in prehodnost, ter dejstvo, da ne navaja k nikakršni povezavi z osebnimi šibkostmi in zdrsljaji njegovih uporabnikov. Fascinira negostoljubnost trga do obiskovalcev; kar je v vidnem horizontu, sicer navdušuje oko, a vendar ne nagovarja k zadrževanju in druženju ali pa to celo preprečuje. Sodobno oblikovane stavbe (Cankarjev dom, “T3”, “Nova ljubljanska banka”, “Maximarket”) stojijo tako, da naj bi jih gledali od zunaj in ne v njihove notranjosti (okna so oblikovno popolnoma zanemarjena, večina, na trg obrnjenih glavnih vhodov pa zaradi svoje “neživljenjske” umeščenosti sploh ne opravlja svoje funkcije - t.j. privabljanja v notranjosti). Te “hermetično zaprte trdnjave” (Bauman, 2000: 96) so v prostoru, a mu ne pripadajo, obiskovalcu trga pa prišepetavajo, naj se (čimprej) izgubi v obširnosti obdajajočih stavb. Monotone praznosti in uniformnosti trga ne prekinja nikakršna mikro-arhitekturna rešitev (ni zelenih dreves in prijaznih klopi, na katerih bi si mimoidoči odpočil in užival v razprostranjenem urbanem pejzažu). Na trg ljudje prihajajo z določenim namenom, po opravkih, večina mimoidočih se na trgu zadrži le toliko časa, da ga prečkajo, prehodijo, ko prehajajo iz enega mestnega predela (Šubičeva, Slovenska in Beethovnova cesta) v drugi (Filozofska fakulteta, SNG Drama).

⁸ Bauman kot primer navaja pariški La Defence, obširen super-moderen trg na desnem bregu reke Sene, ki ga je dal zgraditi nekdanji francoski predsednik Francois Mitterand; ker je možno njegov opis aplicirati na ljubljanski primer, smo se zaradi večje nazornosti odločili za slednjega.

Druga kategorija "necivilnega" urbanega prostora služi preobrazbi prebivalca mesta - meščana ali meščanke v potrošnika oziroma potrošnico. Luiisa Uusitalo (Bauman, 2000) ugotavlja, da si potrošniki pogosto delijo skupni fizični prostor potrošnje (koncertne dvorane, razstavnih prostori, turistični kraji, športna in druga prostočasna prizorišča, nakupovalna središča, kavarne), ne da bi imeli kakršenkoli socialni stik, saj ti prostori "/.../spodbujajo akcijo in ne inter-akcije" (Bauman, 2000: 97). Deliti fizični prostor z drugimi, ki opravljajo isto dejavnost, deluje spodbujevalno in legitimizacijsko na potrošnjo. Nasprotno pa bi vsaka interakcija z drugimi akterji, le - te odvrčala od potrošnje same, v katero so individualno vključeni. Morebitni užitek ob interakciji bi namreč utegnil prekinjati potrošnjo, to izrazito individualno razvedrilo, zabavo, preplet občutij, ki jih je možno izkusiti le subjektivno.

Ritzerjeve "tempelje potrošnje" (1998) napolnjujejo skupine in ne združbe, agregati in ne totalitete, ne glede na gnečo in množičnost, ni v "prostorih kolektivne potrošnje prav nič kolektivnega" (Bauman, 2000: 98). Od obiskovalca se pričakuje, da bo ob vstopu v velika nakupovalna središča (ang. shopping mall) pretrgal ali preklical vse vezi in lojalnosti, ki ga sicer določajo kot družbeno, kulturno in politično bitje, nagovarjan pa je izključno kot posameznik, pogosteje kot posameznica. Prostor je zaščiten pred potencialnimi kršitelji pravila, da naj bo morebitna interakcija čim krajša in čim površnejša, saj obiskovalci nakupovalnih središč ne obiskujejo, da bi se pogovarjali, družili in spoznavali. Ta dobro nadzorovan in upravljan sennettovski tempelj potrošnje je torej "otok reda" (Bauman, 2000: 98), osvobojen od "urbanih neprilagojencev".

Podobno Foucault govori o "ladji" (Bauman, 2000: 99) o "lebdečem koščku prostora" (Bauman, 2000: 99), o "prostoru brez prostora", ki obstaja sam po sebi, zaprt je sam vase in obenem odprt v neskončnost. Ta "prostor brez prostora" je "očiščen", vendar ne v smislu raznovrstnosti in različnosti, ki ves čas ogroža in onemogućuje druge prostore, saj so nakupovalna središča polna magnetne privlačnosti zaradi svoje pisanosti in nabitosti z dražljaji, fascinirajo s svojo raznovrstnostjo in različnostjo. Razlike v prostoru so zaradi predvidljivosti in načrtovanosti namreč neogrožujoče, v njih je moč uživati brez nevarnosti, tveganja in škode, ko je tveganje odstranjeno, ostane čista in nekontaminirana zabava. Kot taki so nakupovalni prostori neproblematični, netežavni, varni in sproščujoči, saj "/.../" ponujajo nekaj, kar nobena "resnična realnost" zunaj ne more: skoraj popolno ravnotežje med svobodo in varnostjo" (Bauman, 2000: 99).

V nakupovalnih središčih prebivalci mesta lahko najdejo tisto, kar sicer zama in z velikim naporom iščejo - tolažilen občutek pripadanja skupnosti. Na tak, lahek, uniformiran, standardiziran in pomasovljen način se najlaže približajo prastari sanji o skupnem življenju, ki ga je omenjeni londonski arhitekt Hazeldon skušal absurdno ustvariti kar z elektronskimi ograjami in oboroženimi varnostniki.

Sennett (1989) v odsotnosti razlike, navideznem občutku enakosti v smislu "We are all alike" in v predpostavki o nepotrebnosti pogajanj, saj se vsi o vsem strinjamo, vidi najgloblje pomene ideje o skupnosti, kar je obenem tudi ključni vzrok privlačnosti tovrstnih potrošnih prostorov. Skupnost ima torej pomen bližnjice do tiste "togetherness", ki je v resničnem postmodernem življenju težko dosegljiva, ki

je neproblematična, saj ne zahteva nikakršnih naporov in pozornosti, je vnaprej določena, ki ni naloga, izziv, ampak je danost.

Prostori potrošnje, ki po Baumanu predstavljajo drugo kategorijo "necivilnih" urbanih prostorov, so torej le navidezno kolektivni, v resnici pa so pravo nasprotje kolektivnosti ter najedajo eno od rudimentarnih specifičnih značilnosti urbanosti - družabnost. "Necivilni" urbani prostori so le nadomestek skupnosti v smislu sociabilnosti, druženja in spoznavanja novega in novih ljudi, so le privlačna, varna in domačna sfera individualnih potovanj po izložbenem oknu postmodernega kapitalizma.

"Ne-civilnost" in ne-varnost, komplementa postmodernega tveganja

V predhodnem razdelku, ki govori o Baumanovi (2000) koncepciji urbanih prostorov kot "ne-civilnih", smo na dveh konkretnih primerih pokazali na izginjanje "urbanosti" v zunanjih (trg) in notranjih (nakupovalno središče) mestnih prostorih. Z opisom Hazeldonove ideje varnega, torej sodobnega mesta v uvodu tega poglavja pa smo idejo o prisotnosti tveganj na ravni vsakdanjega življenja aplicirali na družbeno-prostorsko pojavnost in procesnost.

Da bi še nazorneje potrdili predpostavko o tesni zvezi med na eni strani povečevanjem tveganja oziroma nevarnosti (ali njene percepcije) in na drugi strani izginjanja specifično urbanih značilnosti (vsakdanjega) življenja v postmodernem mestu, zaključujemo pričujočo "deskriptivno" analizo še s primerom Van Grasdorff in Seroussijeve študije t.i. občutljivih urbanih področij (fr. Zones Urbaines Sensibles) s poudarkom na indikatorjih nasilja kot kazalcu (ne)varnosti življenja v teh večplastno problematičnih mestnih predelih (Bertig in Villan-Gandossi, 2001). Omenjena raziskovalca sta študijo opravila v referenčnem okviru analize vladnih in lokalnih (socialnih) politik in predvsem programov pomoči ter načrtovanja razvoja, vendar so njihovi rezultati ravno zaradi svoje natančnosti ter neizpodbitnosti odlični prikaz dejanskega stanja, na podlagi katerega lahko sklepamo tudi o posledicah in predvidevamo razvojne scenarije, predvsem pa potrdimo nosilno tezo.

Van Grasdorff in Seroussi sta indikator nasilja oblikovala na podlagi več dostopnih in lahko izmerljivih kazalcev, kot so stopnja kriminalitete, število nasilnih dejanj zoper policijo in prebivalce, obseg uživanja prepovedanih drog, razširjenost vandalizma in podobno. Število urbanih področij z visoko stopnjo nasilja, ko policija težko vzdržuje javni red in mir, je od leta 1985 do leta 1995 naraslo s 600 na 1014 v širšem pariškem območju (Bertig in Villan-Gandossi, 2001). Občutljiva urbana območja na splošno označujejo nekatere podobnosti, kot so slaba prometna infrastruktura (otežena prostorska dostopnost in s tem mobilnost prebivalstva), neenak položaj prebivalstva zaradi otežene dostopnosti, ki se odraža v nizki dohodkovni ravni, v visokih transportnih stroških ter slabših možnostih prebivalstva na trgu dela, visoka stopnja brezposelnosti (predvsem med mladimi), slaba izobrazbena in poklicna struktura, visok delež migrantskega prebivalstva (ang. over-representation), kar kljub veliki kulturni heterogenosti daje vtis geta, negativ-

na podoba občutljivih urbanih območij v medijih in javnosti ter stigmatiziranost njihovih prebivalcev, kar se odraža predvsem v slabših možnostih konkuriranja na trgu dela (Bertig in Villan-Gandossi, 2001).

V tem primeru gre za večrazsežen problem življenja v problematičnih mestnih predelih, ki implicira družbeno, ekonomsko, politično in kulturno situacijo. Gre pravzaprav za različne vidike (ne) varnosti vsakdanjega življenja. Prebivalci v občutljivih urbanih območjih namreč niso ogroženi le fizično, temveč tudi socialno in ekonomsko, mnogo tvegaj življenja v takšnih soseskah pa je povezanih tudi s kulturno heterogenostjo. Naraščajoča stopnja kriminalitete je morda najopaznejši, še zdaleč pa ne edini vidik nevarnosti življenja v postmoderni mestni soseski.

Ob tem je upravičeno pričakovati, da je najobičajnejša in "najnaravnejša" reakcija prebivalcev takšnih varnostno ogroženih mestnih predelov izogibanje čim več tveganjem in nevarnostim ali celo samo njihovi možnosti, ki jih s seboj neizogibno prinaša vsakdanje življenje v mestu. V prostorskem pomenu se "urbani strahovi" torej odražajo predvsem v izogibanju mestnim prostorom in vozliščem, ki so nosilci (potencialnih) nevarnosti in tveganj. Pri tem je odločilen že omenjeni moment srečevanj, ki so, bolj kot v zasebnih, intimnih prostorih, *differentia specifica* javnih urbanih prostorov, torej tistih, ki jih Bauman (2000) razume kot tipično mestne.

Sklep

Za postmoderno mesto na splošno velja, da je značilno naraščanje odvisnosti družbenih in ekonomskih prostorov ter različnih organizacijskih ravni. Pri nekaterih družboslovnih avtorjih je mogoče zaznati samoumevno izhodišče, da ideja teritorialno utemeljenega sveta ni več legitimna, zlasti v luči dehierarhizacije centraliziranih in strukturiranih družbenih agencij ob hitrem nastajanju novih družbenih in ekonomskih omrežij (Bertig in Villan-Gandossi, 2001). Temu navkljub smo skušali pokazati na umestnost preučevanja družbeno-prostorskih pojavov in procesov, vsaj znotraj referenčnega okvira vsakdanjega življenja in koncepta rizične družbe. V drugem poglavju gre za deskriptivno analizo nekaterih primerov preoblikovanja postmodernih urbanih prostorov z namenom reduciranja možnosti, da "obiskovalci" teh prostorov doživijo negativno, nevarno ali celo bolečo izkušnjo.

Antični koncepti mestnosti "urb - civitas - polis" (Bertig in Villan-Gandossi, 2001: 185), ki so utemeljeni na idejah zamejenosti, centralnosti, specifične identitete, izhajajoče iz religioznih, ekonomskih in političnih funkcij mesta, so se tudi zaradi povečevanja tveganja in nevarnosti v sferi vsakdanjega življenja, umaknili najprej konceptu urbane aglomeracije, nato konurbacije in nazadnje megalopolisa. Slednjega med drugim označujejo tudi Baumanovi "necivilni" urbani prostori (2000), ki so prispodoba militarizacije in sterilizacije prostorov kot reakcije na izogibanje raznorodnim virom tveganj in nevarnosti prostorske razsežnosti vsakdanjega življenja.

LITERATURA

- Abel, Chris, Marc Auge, Rem Koolhaas, Saskia Sassen (1999): *Mestomorfoze*. *Cf, Ljubljana
Aleksić, Jelena (1999): "Moderna refleksivnost in rizičnost vsakdanjega življenja". *Zofa*, št. 13,
str. 34 - 36.
- Aleksić, Jelena (2001): "Mesto v postmestu ali para(trgovsko) mesto". *Zofa*. št. 21
- Aleksić, Jelena (2001): "Ideologije hrane; Karnivorstvo vs. Vegetarijanstvo". *Teorija in praksa*,
2/ 2001, str. 307- 327
- Bammer, Angleika (1994): *Displacements. Cultural Identities in Question*. Indiana Univ.
Press, Bloomington in Indianapolis.
- Bauman, Zygmunt (2000): *Liquid Modernity*. Polity Press, Cambridge.
- Beck, Wolfgang, Laurent J.G. van der Maesen, Fleur Thomese, Alan Walker (2001): *Social
Quality: A Vision for Europe*. Kluwer Law International, Hague, London.
- Benko, George (ur.), Ulf Strohmayer (ur.) (1997): *Space & Social Theory; Interpreting
Modernity and Postmodernity*. Blackwell, Oxford.
- Fincher, Ruth, Jane Jacobs (1998): *Cities of Difference*. The Guilford Pres, New York.
- Haraway, Donna (1995): "Nature, politics and possibilities". *Society and Space*, št. 13, str. 507
- 527.
- Harvey, David (1998): *The Condition of Postmodernity*. Bleckwell, Oxford.
- Harvey, David (2000): *Spaces of Hope*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Hočevar, Marjan (2000): *Novi urbani trendi. Prizorišča v mestih - omrežja med mesti*.
Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana
- Kos, Drago (1997): "Refleksno dojetanje ne-varnosti". *Časopis za kritiko znanosti*, let. 25, št.
183, str. 93 - 106, Ljubljana.
- Lefebvre, Henri (1991): *The Production of Space*. Basil Bleckwell, Oxford.
- Lyotard, Jean - Francois (1979; 1988): *Postmoderno stanje*. Bratstvo i jedinstvo, Novi sad.
- Massey, Dorine (1994): *Space, Place and Gender*. Polity Press, Cambridge.
- Mlinar, Zdravko (1995): *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*. Znanstvena
knjižnica FDV, Ljubljana.
- Mol, A., G. Spargaren (1994): "Konec narave - narava v okolju refleksivne moderne in družbe
tveganja". *Časopis za kritiko znanosti*, let. XXII, št. 168/ 169, str. 199 - 218, Ljubljana.
- Ritzer, George (1998): *The Mcdonaldization thesis: explorations and extensions*. Thousand
Oaks, Sage, London.
- Sennett, Richard (1993): *The coinscence of the eye: the designated social life of cities*. Faber
and Faber, London.
- Simmel, Georg (2000): *Izbrani spisi o kulturi*. SH, Ljubljana
- Turner, Bryan S. (ur.) (1990): *Theories of Modernity and Postmodernity*. Sage Publications,
London.
- Urry, John (2000): *Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*.
Routledge, London in New York.
- Wirth, Louis (1938; 1988): "Urbanizam kao način života". v: Sreten Vujović: *Sociologija grada*.
Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str. 158 - 175.
- Wynne, Derek, Justin O'Connor (1998): "Consumption and the Postmodern City". *Urban
Studies*, let. 35, št. 5-6, str. 841-864.